

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **Пишної Наталії Іванівни**

„Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект“

(Дрогобич, 2016. – 227 с.), подану до захисту

на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Активні студії релігійної лексики є прикметною ознакою останніх десятиліть, оскільки в радянський період вона з ідеологічних міркувань не була в полі зору дослідників, за винятком лінгвістів діаспори. Маємо вже низку кандидатських дисертацій про історію формування тієї чи тієї тематичної групи лексики, пов'язаної зі згаданою сферою (це роботи С. Бібли, І. Бочарової, Н. Пуряєвої, Н. Піддубної, Ю. Осінчука, О. Мирончука), кандидатська дисертація Н. Пишної є ще однією ланкою в цій сув'язі праць, які сукупно складають більш-менш повну картину історії розвитку релігійної лексики в українській мові, а тому тему дисертаційної роботи, без сумніву, вважаємо актуальною.

Цілком умотивованою є мета дисертаційної праці – „дослідити особливості походження та становлення назв піснеспівів упродовж різних етапів функціонування української мови (з XI по XXI ст.) та здійснити їхній комплексний лінгвістичний аналіз“ (с. 5). Авторка успішно досягла зазначеної мети, виконавши низку важливих завдань, зокрема „простежити сучасний етап вивчення релігійної термінології; проаналізувати походження та функціонування досліджуваних назв у період з XI до поч. XXI ст.; визначити джерела, шляхи формування й поповнення назв піснеспівів в українській мові; розглянути специфіку лексичних та семантичних процесів, що супроводжували формування назв піснеспівів; з'ясувати вплив екстралінгвальних чинників на появу окремих запозичених назв“ (с. 5).

Н. Пишна здійснила ретельне дослідження великої кількості джерел ілюстративного матеріалу: 41 позиція церковно-богослужбових текстів та літургійної літератури XI – поч. XXI ст., серед яких пам'ятки церковнослов'янської та української мов, що репрезентують різні періоди в історії розвитку української мови; 101 найменування лексикографічних праць, зокрема термінологічні, тлумачні, етимологічні, історичні, діалектні та перекладні словники; обсяг і різноманіття фактичного матеріалу забезпечують достовірність одержаних результатів, сформульованих висновків та узагальнень.

Безсумнівною є наукова новизна дисертації, адже вперше в українському мовознавстві на основі українських писемних пам'яток різних стилів та жанрів і церковно-богослужбової літератури системно і всебічно в синхронному та діяхронному аспектах проаналізовано назви піснеспівів як окремої групи релігійної лексики української мови, здійснено їхній історичний та структурно-семантичний аналізи, схарактеризовано синонімічні та гіпо-гіперонімічні відношення в названій групі лексики, з'ясовано специфіку лексичних та семантичних процесів, що супроводжували формування назв піснеспівів.

Дисертація Н. Пишної органічно пов'язана з науковою темою кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка „Українська мовна картина світу: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний аспекти“. Тему дисертації затверджено та уточнено на засіданні Вченої ради згаданого університету та на засіданні Наукової ради „Українська мова“ Інституту української мови НАН України (протокол № 71 від 22 грудня 2014 р.).

Н. Пишна, застосовуючи синхронно-діяхронний підхід, фахово і вдало використовує задекларовані в роботі методи: гіпотетико-дедуктивний, системно-структурний, описовий, метод аналізу словникових дефініцій, прийоми зіставлення та внутрішньої інтерпретації.

Заслужують на схвалення чітка структура рецензованої дисертації, умотивованість та очевидність зв'язку між частинами роботи. Логіка виокремлення розділів та їх структурування підпорядкована розкриттю поставленої мети.

У вступі роботи стисло і водночас чітко й системно обґрунтовано вибір теми, її актуальність, з'ясовано ступінь опрацювання проблеми в науковій літературі, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет роботи, окреслено методи дослідження, наукову новизну, теоретичну та практичну цінність одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

Реалізацію мети роботи логічно розпочинає перший розділ „Теоретичні засади дослідження назв піснеспівів в українській мові”, у якому дисертантка вибудовує наукові підвалини роботи: розглядає сучасний стан вивчення релігійної термінології, визначає основні терміни та поняття, якими буде послуговуватися в роботі, з'ясовує питання про історію виникнення піснеспівів в українській мові, місце піснеспівів у лексичній системі мови, обґрунтовує методіку своєї роботи. Ґрунтовно охарактеризувавши вже наявні дослідження церковної музичної лексики, Н. Пишна дуже чітко виокремлює проблеми, що залишилися поза увагою вчених і потребують з'ясування. Відзначимо, що дисертантка опрацювала надзвичайно велику кількість праць з історії церковної музики, дуже добре орієнтується у порядку церковних відправ, що посприяло глибокому та кваліфікованому аналізу назв піснеспівів, адже без цієї позалінгвальної інформації, без ґрунтового знання історії розвитку предмета дослідження був би не можливим глибокий об'єктивний аналіз фактичного матеріалу.

Н. Пишна, схарактеризувавши різноманітні відомі в науковій літературі класифікації піснеспівів, для аналізу величезного зібраного матеріалу обирає структурно-граматичний підхід, згідно з яким вона поділяє назви піснеспівів на однослівні (з одним коренем та композитні утворення) і складені терміноназви, серед яких дисертантка виокремлює вільні

словосполуки та зв'язані словосполуки, що, власне, не викликає заперечення. Авторка слушно зазначає, що „українська термінологія на позначення піснеспівів релігійного стилю формувалася головно на основі південновізантійського впливу – більшість наявних запозичених лексем потрапили переважно з грецької мови“, невелика частина назв піснеспівів запозичена з латинської мови через польське посередництво (*коляда, псальма, Вічна пам'ять, Нині відпускаєш*), хоча утворювалися назви піснеспівів і на слов'янському ґрунті із притаманним їм суфіксом *-льн-*: *сідальна, величальна* тощо (с. 61).

Дисертантка виявляє тонку інтуїцію та добре володіння лінгвістичною термінологією, аналізуючи конкретний фактичний матеріал у другому („Історія становлення назв-однословів на позначення піснеспівів“) та третьому („Формування складених терміноназв піснеспівів“) розділах роботи. Відзначимо, що авторка дуже скрупульозно та виважено аналізує кожну лексичну одиницю, наводячи приклади із богослужбової літератури послідовно в хронологічному порядку, при цьому даючи лінгвістичні коментарі про питомість чи запозиченість терміна, про звуження чи розширення семантики слова, про її перехід до загальноживаної лексики тощо.

Опрацьований цікавий та різноманітний фактичний матеріал засвідчує надзвичайне багатство синонімічних рядів на позначення піснеспівів в українській мові. Дисертантка аналізує внутрішню форму кожного номена, як однослівного, так і багатослівного, простежує його використання в різні періоди розвитку українського релігійного та інших стилів, визначає місце конкретної номінації в синонімічному ряду.

За спостереженнями дисертантки, для релігійної лексики на позначення назв піснеспівів властива фонетична, словотвірна, морфологічна та словотвірно-морфологічна варіантність, хоча на с. 151 та 197, на наш погляд, не завжди вдало дібрані приклади для ілюстрації цієї варіантності. Авторка слушно зауважує, що причиною варіантності став процес переходу

богослужінь церковнослов'янської мови на українську в кінці XIX – на початку XX ст. (с. 199).

Цікавими є спостереження Н. Пишної про наявність похідних від однослівних термінів – назв піснеспівів, що, як слушно зауважує авторка, „свідчить про розбудову лексичного складу мови, своєрідне „вростання“ релігійної лексики в українську мовну картину світу (с. 151). Дисертантка констатує, що в аналізованому матеріалі „на сучасному етапі розвитку української мови спостерігаються: а) синонімні та гіпо-гіперонімічні зв'язки між конститuantами лексико-семантичної групи, що свідчить про її системність; б) розширення використання назв піснеспівів у переносному значенні в текстах нерелігійного характеру, що показує перехід специфічно релігійної лексики до слів загальномовного вжитку“ (с. 152), однак „попри тривалу (тисячолітню) еволюцію досліджувані назви піснеспівів модифікувалися мінімально і до початку XX століття зберегли архаїчні форми“ (с. 195).

Н. Пишна доходить логічного висновку, що окреслена група релігійної термінолексики була сформована вже в давньокиївський період, незважаючи на те, що окремі назви з'являлися й пізніше (с. 150), а „наступні століття привносили незначні зміни в релігійний мовний континуум, що свідчить про відносну замкненість релігійного стилю, консервативність (догматичність), головно – тенденцію до архаїзації, що певним чином корелює з усталеністю (незмінністю) християнських догматів“ (с. 199).

Кваліфікований аналіз мовного матеріалу дає підстави для формування дисертанткою цікавих теоретичних положень, які підтверджують вдало дібрані промовисті приклади. Кожний підрозділ завершують конкретні й належним чином обґрунтовані висновки.

Загальні висновки корелюють із поставленими в роботі метою та завданнями, є виваженими, переконливими, впливають з аналізу конкретного мовного матеріалу та мають незаперечне теоретичне і практичне значення.

Відзначаючи аргументованість наукових засад, актуальність і глибину дослідження Н. Пишної, важливість отриманих результатів, узагальнень і висновків, вважаємо за необхідне висловити певні міркування та зауваження, що виникли під час прочитання тексту дисертації та автореферату:

1. Дисертантка виявляє добрі знання наукової літератури з проблеми, однак інколи спостерігаємо неточність у використанні окремих термінів: однослів – це і термін-слово, і термін, що має один корінь (див. назву другого розділу та назву першого його підрозділу, с. 2); у назві роботи використано терміни *синхронний* та *діахронний*, а в тексті роботи (с. 56–57) поряд із цими номенами використано *синхронічний* та *діахронічний*; потребують уточнення пояснення дисертантки про те, що „впродовж певного історичного періоду слово *катавасія* функціонує у складі загальноживаного слова та терміна“ (с. 40), що „частина словосполучень на позначення назв чи різновидів піснеспівів утворені конверсивним способом (субстантивація), де прикметник трансформувався в іменник залежно від синтаксичної позиції: *причасний денний* – *причасний дня*, *відпуст святковий* – *відпуст свята*, *тропар заупокійний* – *тропар за упокій*...“ (с. 41), до речі, схожу думку авторка висловлює й на с. 194; серед названих на с. 62 похідних афіксальних слів чомусь знаходимо слова *іпакой*, *кондак*, *ікос*, *ірмос*, *гімн*, *псалом*.

2. Серед матеріалів дослідження богослужбові праці різних конфесій, що, безсумнівно, є дуже позитивною характеристикою аналізованої дисертації. Однак хотілося б, щоб у роботі було більше місця відведено тенденціям використання аналізованих назв піснеспівів у традиціях різних церков: православної, греко-католицької та католицької, бо таких зауважень у роботі мало (напр., с. 113, 186 та ін.). Можливо, Н. Пишна могла б дати якісь рекомендації з унормування аналізованої групи лексики. У зв'язку з цим хотілося б зрозуміти, яку тенденцію в унормуванні релігійної лексики підтримує дисертантка, бо серед назв піснеспівів називає *мале славослов'я* (с. 155) та *велике славослов'я* (с. 159), хоча тут же наводить приклади із

„Словника церковно-обрядової термінології“ Н. Пуряєвої *мале словослів'я* (с. 158) та *велике словослів'я* (с. 160).

3. Дисертантка називає „академічним“ „Словник української мови“ в 11-ти томах (с. 74, 108) і це правильно, однак ми маємо на сьогодні ще два академічні тлумачні словники: однотомний „Словник української мови“ за ред. В. Жайворонка та „Словник української мови“ у 20-ти томах, які, безперечно, авторці варто було використати, особливо останній, оскільки його укладачі активно використовують текст Святого Письма та намагаються об'єктивізувати семантичну структуру релігійної лексики. Так, на с. 116 дисертації читаємо, що „у лексиці української мови слово *алілуя* функціонує з тією самою семантикою, що й у релігійній сфері: 'уживається у відправах іудейської і християнської релігії для вираження славлення бога“ [СУМ, Т. I, с. 35], однак у двадцятитомному „Словнику української мови“ слово *алілуя* представлено так: „**алілуя**, *виг., рел.-церк.* 1. Заклик у християн та іудеїв, що означає „хвалить Господа“. *Все, що дихає, хай Господа хвалить! Алілуя!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *І почув я ніби голос великого натовпу, і наче шум великої води, і мов голос громів гучних, що вигукували: Алілуя, бо запанував Господь, наш Бог Вседержитель* (Біблія. Пер. І. Огієнка). 2. у знач. ім. **алілуя**, *ї, ж. і рідко с.* Хвалебний приспів церковних піснеспівів у християнському богослужінні; хвалебний гімн. *Дяк цей старий уже був, у піст бувало „алілуї“ не виведе, такий старий* (Панас Мирний); *Там, у небі, невідомі гами, де звучить вечірнє алілуя* (В. Сосюра); *Пасхальна (Великодня) алілуя*“ [СУМ-20, I, с. 174]. Очевидно, що, попри всі недоліки 20-томного словника, релігійну лексику в ньому доопрацьовано, а тому його обов'язково потрібно враховувати.

4. На жаль, у роботі інколи знаходимо стилістичні неточності, що зумовлено перекладом російськомовних текстів, особливо тих, що містять аналіз церковнослов'янських номенів (напр., с. 147), думаємо, саме тому дисертантка часом перекладає, а часом не перекладає словникові статті із „Полного церковнославянського словаря“ Г. Дяченка (до речі, ми підтримуємо

позицію дисертантки, що в окремих випадках краще залишати в тексті роботи мову оригіналу); у роботі трапляються технічні огріхи: так, назви словників на с. 57–58 варто все-таки було б узяти в лапки; інколи відсутній нерозривний пробіл між ініціалом та прізвищем, між с. і номером сторінки, між римською цифрою і скороченням століття тощо (с. 3, 5, 20, 27 та ін.).

Висловлені нами зауваження й рекомендації не мають концептуального характеру і жодною мірою не применшують ваги рецензованого дослідження, характерними ознаками якого є послідовність аналітичних позицій, ретельність і сумлінність добору фактичного матеріалу, що забезпечує обґрунтованість і переконливість висновків, які відбивають результати виконаного аналізу.

Основні положення роботи викладено в 9 публікаціях (серед них 8 статей в українських фахових виданнях, 1 – у закордонному періодичному виданні), пройшли належну апробацію на представницьких наукових форумах (чотирьох міжнародних конференціях, щорічних наукових конференціях викладачів та студентів філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка) і заслуговують на схвалення. Автореферат повністю розкриває основні положення дисертації.

Можемо констатувати, що рецензована робота є цілісною розвідкою з отриманими новими науково обґрунтованими результатами теоретичного та прикладного характеру. Матеріали дисертації мають теоретичне значення для подальшого розвитку термінознавства, лексикології та семасіології, а також практичну цінність: можуть бути використані у викладанні курсів семасіології, лексикології, фразеології, словотвору та стилістики сучасної української літературної мови, у курсі історії української літературної мови, у спецкурсах та спецсемінарах з лінгвокультурології, для укладання словників релігійної лексики української мови, історичних, синонімічних та інших словників. Думаємо, матеріали дисертаційної роботи стануть у пригоді як музикознавцям, так і теологам та релігієзнавцям.

Отже, дисертаційна робота „Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект” є ґрунтовним, самостійним та завершеним дослідженням актуальної лінгвістичної проблеми, яке за рівнем свого виконання, одержаними теоретичними і практичними результатами відповідає вимогам „Порядку присудження наукових ступенів” від 24.07.2013, № 567, а його автор – Наталія Іванівна Пишна – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
професор кафедри історії
та культури української мови
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

М. В. Скаб

Підпис Скаб М.В. засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернівецького
національного університету
О. П. Луцман
21 09 16

Чернівецький національний
університет ім. Василя Стефанива
ПДОР № 03.02-11/553
27 09 16